

Hikmet Yurdu, İmam Matürîdî ve Matürîdîlik Özel Sayısı,
Yıl: 2, S.4 (Temmuz-Aralık 2009), ss. 47 - 69

Mâtürîdî'nin İmanda Artmayı İfade Eden Âyetlere Yaklaşımı

Doç. Dr. Abdurrahman Kasapoğlu
İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
akasapoglu@inonu.edu.tr

Özet

Mâtürîdî, "Te'vilâtu Ehli's-Sünne" adlı tefsirinde imanda ziyadelik ifade eden âyetleri Kur'an'da geçtiği şekliyle, farklı yerlerde yoruma tâbi tutmuştur. İmanın niteliklerinden birisi olarak Kur'an'a konu olan "imanda artma" meselesinde Mâtürîdî'nin bakış açısını ortaya koymak, bu alana ilişkin düşünce ve bakış açılarımızı yeniden gözden geçirme, bilgimizi ve bilincimizi yenileme fırsatı sunacaktır. Bu amaçla Mâtürîdî'nin "imanda artma" meselesini konu alan âyetlere getirmiş olduğu yorumlarını bir arada değerlendirerek, onun "imanda artma" konusuna bakış açısını belirlemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: İnanç esasları, imanda artma, Mâtürîdî, Kur'an.

Abstract

Maturidi's Approach to The Verses Expressing "An increase in Faith"

Maturidi, in his commentary called "Te'vilâtu Ehli's-Sünne" interpreted the verses which express an increase in faith, as they are manifested in Koran in different places. To explicate Maturidi's point of view in the matter of "an increase in faith", a subject matter in Koran as one of the features of faith, and to evaluate our thoughts and viewpoints with regard to this point will provide an opportunity for a restoration of our consciousness and our knowledge. For this aim, we attempt to specify Maturidi's point of view with regard to "an increase in faith" after an evaluation of his interpretations related to the verses addressing the matter of "an increase in faith".

Key Words: Belief principles, an increase in faith, Maturidi, Koran

Giriş

Kur'an'da imanın niteliklerini açıklayan çok sayıda âyet vardır. Bu âyetlerden bir kısmı, imanın ziyâdeleşmesine / artmasına işaret eder. Hem soyut, kalbî bir olgu olan hem insan davranışlarından büsbütün ilgisiz düşünülmemeyen iman tecrübesi, ziyadelik açısından İslâm düşünürleri tarafından farklı biçimlerde yorumlanmıştır.

Araştırmamızda, Mâtürîdî'nin tefsirinde -Te'vilâtu Ehli's-Sünne- imanda ziyâdeliği konu edinen âyetlere getirdiği yorumları değerlendireceğiz. Böyle-

ce onun imanda artma konusunda ortaya koyduğu kanaati belirlemeye çalışacağız.

Mâtürîdî, yeryüzündeki Müslümanların önemli bir kesiminin iman hayatında yolunu izledikleri mezhep imamıdır. İmanın niteliklerinden birisi olarak Kur'an'a konu olan "imanda artma" meselesinde Mâtürîdî'nin bakış açısını ortaya koymak, bu alana ilişkin düşünce ve bakış açılarımızı yeniden gözden geçirme, bilgimizi ve bilincimizi yenileme fırsatı sunacaktır.

Mâtürîdî, tefsirinde -Te'vilâtu Ehli's-Sünne- imanda ziyadelik ifade eden âyetleri Kur'an'da geçtiği şekliyle farklı yerlerde yoruma tâbi tutmuştur. Biz Mâtürîdî'nin bu âyetlere getirmiş olduğu yorumlarını bir arada değerlendirerek, onun "imanda artma" konusuna bakış açısını belirlemeye çalışacağız.

I. İslâm Düşünce Sistemlerinde "İmanın Artması" Meselesi

Ameli imanın bir parçası kabul eden düşünce sistemleri (kelâm ekolleri), imanın artıp eksilebileceğini kolaylıkla ifade etmişlerdir. İmanı kalp ile tasdik olarak anlayan, amelleri imandan bir cüz saymayan düşünce / kelâm ekolleri ise, hakikati ve mahiyeti yönüyle imanın artma ve eksilme kabul etmeyeceği kanaatini benimsemişlerdir. Bununla birlikte imanın, özü itibariyle değil de, sıfatları yönünden artıp eksilebileceğini söylemek durumunda kalmışlardır. Çünkü imanda ziyadeliği açıkça ifade eden Kur'an pasajlarına izah getirmekle karşı karşıya geldiklerinde, burada sözü edilen artışın ne olduğuna dair kanaatlerini belirtme ihtiyacı hissetmişlerdir. Şimdi "İman artar mı, eksilir mi? Artarsa hangi yönden artar?" sorularına cevap aramış düşünce sistemlerinin görüşlerine ana hatlarıyla değinmek istiyoruz.

a) Ameli İmanın Parçası Kabul Edenlere Göre İmanın Artması

Ameli imanın parçası ve rüknü kabul eden Hâriciye, Mu'tezile, Zeydiyye ve Selefiye'ye göre iman hem kemiyet hem de keyfiyet yönüyle artar ve eksilir. Bunu amel yönünden artma ve eksilme olarak anlamak mümkündür. İnsanların amellerini ortaya koyuş seviyeleri birbirinden farklı olacağı için, amelin imandan bir cüz kabul edilmesi halinde imanın artıp eksilebileceği kanaati ortaya çıkar. İşlenen iyi davranışlarla iman artarken, günahlarla azalır. İmam Şâfiî, İbn Hazm, amelleri imandan saymış ve amellerin artmasıyla imanın artaca-

ğına, eksilmesiyle de imanın eksileceğine hükmetmiştir. Bu görüşü savunanlar, kitap ve sünnette imanın artacağını belirten ifadeleri zahiri manasında yorumlarlar.¹

İman konusunda bireyler arasında farklılıklar bulunabilir. Bu açıdan bakıldığında insanların imanlarının fazlalık ya da eksiklik sıfatıyla nitelenmesi mümkündür. İmandaki bireysel farklılıklar, öncelikle zahiri ameller bakımından kendisini gösterir. Bu bakış açısında amellerin iman kapsamına girdiği kabul edilir. Ameller bakımından ise, herkesin birbirinden farklı derecelerde olabilecekleri, bu açıdan insanlar arasında fazlalık ya da eksiklikten söz edilebileceği herkes tarafından kabul edilen ve itiraz edilmeyen bir gerçekliktir.²

İbn Teymiyye'ye göre, imanda ziyadeliğin hem amelde hem de tasdikte olması, kalp eylemlerini ve fiziksel eylemleri de içerisine alır. Kalp eylemleri ve fiziksel eylemler yönünden gerçekleşen tasdik, bu özelliğe sahip olmayan tasdikten daha olgundur. Örneğin, aynı bilgiye sahip olan iki kişiden, o bilgiyle amel eden kişi etmeyenden daha olgundur.³

b) Ameli İmanın Parçası Kabul Etmeyenlere Göre İmanın Artmaması

Amelin, imanın aslından bir cüz olmadığına inananlar ve "iman"ı cezm (tam bir kararlılık) ve yakîn derecesinde bulunan tasdik yani peygamberin getirdiği her şeyi onaylama manasında kabul edenler, "İman, fazlalık ve noksanlık kabul etmez." derler. Onlara göre, kalp ile tasdik değişmeden kalır; hakikati ve mahiyeti itibarıyla iman ne artar ne de eksilir. Dinin temeli olan iman, kalpte gerçekleşen bir akit, tasdik ve hükümdür; kararlı bir boyun eğişle kalpte yer eden

¹ İbn Hazm el-Endelûsî, **İlmu'l-Kelâm alâ Mezhebi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa**, el-Mektebetü's-Sekâfi li'n-Neşri ve't-Tevzî', Kâhire, 1989, s. 83; Fahreddin er-Râzî, **Kelâm'a Giriş: el-Muhassal**, Çev. Hüseyin Atay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 269-270; Nüreddin es-Sâbûnî, **Mâtürîdiyye Akaidi**, Çev. Bekir Topaloğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 174; D. B. Macdonald, "İman", **İA**, Eskişehir, 1997, V-2/985; Ali Arslan Aydın, **İslâm İnançları ve Felsefesi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1964, s. 135; Ahmet Hamdi Akseki, **İslâm Fitri Tabii Umumî Bir Dindir**, Nur Yayınları, Ankara, 1981, s. 34; A. Saim Kılavuz, **Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1987, s. 34; Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, **Kelâm**, Tekin Kitabevi, Konya, 1996, s. 120; Montgomery Waø, **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**, Çev. Ethem Ruhi Fıçlalı, Umran Yayınları, Ankara, 1981, s. 392.

² İbn Teymiyye, **İman Üzerine**, Çev. Salih Uçan, Pınar Yayınları, İstanbul, 1994, s. 156.

³ Sadruddîn Ali İbn Ali İbn Muhammed İbn Ebu'l-İz, **Şerhu't-Tahâviyye fi'l-Akâdeti's-Selefiyye**, Vezâratu's-Suûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da'vetu ve'l-İrşâd el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye, Riyad, 1997, s. 318.

tasdîktir. Tasdîk'in mevcudiyetiyle iman teşekkül eder. Bu tasdik ve hüküm noktasında iman sahibi herkesin durumu birbirine eşittir. Bu açıdan, meleklerin imanı ile peygamberlerin imanı, avam ile havâssın imanı, iyilerin imanı ile kötülerin imanı, sâlih müminlerle günahkâr müminlerin imanı birdir. Söz konusu yalın / basit tasdik bütün müminler için imanın ortak noktasıdır. Bu tasdik hem hakikati itibariyle hem de taalluk ettiği şeyler bakımından artmayı ve eksilmeyi kabul etmez.⁴

Amelin imandan bir cüz olmadığını ve imanın tasdîk manasına geldiğini kabul eden ve imanın artıp eksilmesini mümkün görmeyen alimlerin başında İmam-ı Azam Ebû Hanife gelir; onu Mâtürîdî kelâm alimleri ile Cüveynî, Taftazânî gibi Eş'arî alimleri takip eder.⁵ Bu alimlere göre, iman, inanılması yani tasdik edilmesi gereken hususlar açısından artmaz ve eksilmez. İman edilecek şeyler, Hz. Peygamberin getirdiklerinin tamamıdır. Bir kimse iman esaslarının tamamına inanmazsa, iman etmiş sayılmaz. İman esaslarının birini kabul etmeme halinde iman gerçekleşmemiştir. Gerçekleşmemiş imanın artıp eksilmesinden de söz edilemez. İnanılacak şeyler herkes için aynıdır; bu konuda âlimle cahil, avamla havas arasında hiçbir fark yoktur.⁶

Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen eserler incelendiğinde, onun imanda hiçbir şekilde artma ve eksilme olmayacağı fikrini kabul ettiği açıkça görülür. Ona göre iman artmaz ve eksilmez, bütün müminler iman ve tevhitte eşittirler. Sıradan insanlarla peygamberlerin ve meleklerin imanı eşit seviyededir. İman amellerle artmayacağı gibi, günahlarla da eksilmez. O, imanı salt tasdik edilen şeyler açısından, külliler düzeyinde ele alır. "Göklerde olanların, yeryüzünde bulunanla-

⁴ Ebu'l-Muîn Meymûn İbn Muhammed en-Nesefî, **Bahru'l-Kelâm fî Akâidi Ehli'l-İslâm**, Matbaatu Meşrûkî'l-İrfân, Konya, 1329 h., s. 23-24; Ebu'l-Muîn Meymûn İbn Muhammed en-Nesefî, **Tabsiratü'l-Edille**, el-Ceffân ve'l-Câbî li'n-Neşr, Dimeşk, 1993, II/809; Sa'düddîn Mes'ûd İbn Ömer et-Taftazânî, **Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi: Şerhu'l-Akâid**, Çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982, s. 280-281; Ömer Nasuhi Bilmen, **Muvazzah İlmi Kelâm**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 100; Süleyman Akkuş, "Ebu'l-Muîn en-Nesefî'ye Göre Mâhiyet Artma ve Azalma Yönüyle İman", **Sakarya Üniv. İlâhiyat Fak. Dergisi**, sayı: 15, 2007, s. 84; Mehmed Zahid Koktu, **Ehl-i Sünnet Akaidi**, Seha Neşriyat, İstanbul, 1980, s. 68-69; er-Râzî, s. 269; es-Sâbûnî, s. 174; Macdonald, c.V-2/985; Akseki, s. 42; Gölcük, Toprak, s. 119; Aydın, s. 135.

⁵ Hasan Gümüsoğlu, "İmanın Artması-Eksilmesi Meselesi ve Amel İle İlişkisi", **Diyanet İlmi Dergi**, sayı: 2, 2008, s. 131.

⁶ Aliyyü'l-Kâri, **Fıkh-ı Ekber Şerhi**, Çev. Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1979, s. 211; Ahmed Saim Kılavuz, **İman-Küfür Sınırı**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1982; s. 47; Ahmet Saim Kılavuz, **Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş**, s. 34; Aydın, s. 136.

rın imanları ne artar ne de eksilir.”⁷ “İmanın artması küfrün eksilmesi halinde mümkün olabilir. Küfrün artması da imanun eksilmesi halinde mümkün olabilir. Bir şahsın aynı anda hem mümin hem de kâfir olması imkansızdır. Mümin bir kimse gerçek mümin, kâfir kimse de gerçek kâfirdir.”⁸

İman, artmaz eksilmez diyenler meseleyi iman inkâr bağlamında değerlendirmektedirler. Bir kimse ya mümindir ya da kâfirdir.⁹ İman sınırının içerisine girebilen mümindir. İnkâr sınırı içerisinde kalan da kâfirdir. Meseleyi iki boyutta ele alabiliriz: Birincisi, imanun en alt sınırıyla en üst sınırı arasındaki mesafe / aralık bakımından değerlendirebiliriz. İkincisi, inkârın en derin noktasıyla imanun en üst noktası arasında inceleyebiliriz. İmanda artma ve eksilmeden söz ettiğimizde, imanun en alt sınırıyla en üst sınırı arasındaki mesafe / aralık bakımından, “dar bir alanda” imanı değerlendiriyoruz demektir. İmanı, inkârın en derin noktasıyla imanun en üst noktası arasında, böylesine “geniş bir boyutta” ele aldığımızda, imanda artma ve eksilmeden söz edemeyiz. Kanaatimizce, imanun artıp eksilmesi ile ilgili tartışma bu noktada kendini göstermektedir. Ebû Hanîfe’nin, imanun artmasını küfrün eksilmesi bağlamında, küfrün artmasını da imanun eksilmesi bağlamında değerlendirmesi, “bizim geniş boyut” diye isimlendirdiğimiz bakış çerçevesine karşılık gelmektedir.

c) Ameli İmanın Parçası Kabul Etmeyenlere Göre İmanın Artması

İman nitelik / keyfiyet yönüyle artma eksilme gösterir. İfade ettiği yakın dereceleri –“ilme’l-yakîn”, “ayne’l-yakîn”, “hakka’l-yakîn”- birbirinden farklılık gösterebilir. Nitekim bazılarının imanı kuvvetli, bazılarınıninki zayıf, bazılarınıninki olgun, bazılarınıninki noksandır. Sıradan bir Müslüman’ın ya da günahlara dalmış

⁷ Ebû Hanife, bu sözünün ardından hemen şunu söyler: “İman yakîn ve tasdik itibariyle azalır ve çoğalır.” (İmam-ı Âzam Ebû Hanife, **Fıkh-ı Ekber**, Çev. Sâbit Ünal, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara, 1957, s. 73) Ebû Hanife burada, fazilet ve amel bakımından insanların birbirinden farklı olduğunu, inanışlarının kuvvetli veya hafif olabileceğini söylemiştir. (Muhammed Ebû Zehra, **Ebû Hanife**, Çev. Osman Keskiöğlü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1962, s. 167)

⁸ İmam-ı Âzam Ebû Hanife, **el-Vasiyye**, *İmam-ı Âzam’ın Beş Eseri*, Haz. Mustafa Öz, M. Ü. İ. V. Yayınları, İstanbul, 1992 s. 60; Ebû Hanife, **Fıkh-ı Ekber**, s. 72; Ebû Zehra,, s. 167; Sönmez Kutlu, **Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s. 131-132; İlhami Güler, **Sabit Din Dinamik Şeriat**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1999, s. 42; Mustafa Sinanoğlu, “İman”, **DİA**, XXII/213.

⁹ İman etmek, bir şeye kayıtsız şartsız inanmak demektir. İmansız olmak da, iman eden kimsenin inandığı şeyin gerçek / hak olmadığına inanmak manasına gelir. İman ya da imansızlık, bir alanda kesin tercih yapmaktır. İnsan, imanla inkâr arasında duramaz. (Yılmaz Özakpınar, **İnsan İnanan Bir Varlık**, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 1999, s. 18-19)

bir müminin imanını tahkik ve yakîn yönünden Hz. Peygamber'in ya da Hz. Ebû Bekir'in imanını ve tasdîki kadar kuvvetli olabileceğini, onların imanına denk düşebileceğini söyleyemeyiz. Züht ve takva sahibi bir kimse ile günah ve isyana dalmış bir kimsenin imanını aynı derecede ışık ve parlaklığa sahip değildir. Kuvvet ve zayıflık açısından iman ziyâde ve noksanlığı kabul eder. "Tasdîk" in de, sevinç, üzüntü kızgınlık gibi ruhsal hallerden biri gibi kabul edilecek olursa, bazen kuvvetli, bazen de zayıf olması beklenebilir. Bu manada imanın ziyadeliği, onun heyecan / coşku ve olgunluğunun artması demektir.¹⁰

Müminlerin imanlarının farklı oluşu, aynı varlığa bakan değişik gözlemlerin, o varlık hakkındaki görüşlerinin birbirinin aynı olmayışı gibidir. Görmenin gücü kişiden kişiye değişir. Tevhit nuru kiminde güneş gibi, kiminde yıldız gibi, kiminde kandil, kiminde de cılız bir ışık gibidir.¹¹

İmanın "teceddüd-i emsâl" bakımından ziyâdeleşmesi imkân dahilindedir. Zamanın artmasıyla iman da artar. Zira iman arazdır, ancak emsalinin yenilenmesiyle kalıcı ve sürekli olur. İman her an yok olmaktadır. İmandaki ziyadeliği sayesinde, yok olan tasdîk yenilenmektedir. Bu artış her zaman iman üzere bulunma ve imanda sabit olma şeklinde yorumlanır. İmanda bireysel farklılıkların bulunabileceği kabul edilebilir. İmanın, sâlih ameller sayesinde bereketinin, tesirinin artması, semerelerinin değişik oluşu, nurunun / parlaklığının fazlalaşması, kalp içindeki ışığın ziyadeleşmesi de imanda farklılık / ziyadeleşme olarak değerlendirilebilir. Nitekim bazı kalpler Allah'ın nuruyla diğerlerinden daha fazla aydınlanabilir.¹²

İmanın artıp eksilebileceğini gösteren deliller, iman tasdik yönüyle değil, yakîn, kemâl ve kuvvet yönüyle ilişkilidir. İman artar, eksilir diyenler bununla şer'î imanını kastetmişlerdir. Kuvvet ve zayıflık gibi, iman nitelikleri söz konusu olduğunda artma ve eksilme olabilir. İmanda artıştan söz eden âyetler, iman kuvvetiyle te'vil edilir. Nitelik yönünden bazı müminlerin imanını diğerle-

¹⁰ Aliyyü'l-Kâri, s. 211-212; Bilmen, s. 100; Kılavuz, Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş, 35; Akseki, s. 44, 47; Kılavuz, İman-Küfür Sınırı, s. 47; Gölcük, Toprak, s. 120-121; Aydın, s. 136.

¹¹ Hülya Alper, **İmanın Psikolojik Yapısı**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2002, s. 57; Kılavuz, İman-Küfür Sınırı, s. 47.

¹² Toshihiko İzutsu, **İslâm Düşüncesinde İman Kavramı**, Çev. Selahaddin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000, s. 227; en-Nesefî, II/809; et-Ta'azânî, s. 281-282; es-Sâbûnî, s. 175; Kılavuz, İman-Küfür Sınırı, s. 48; Alper, s. 57; Akkuş, s. 85; Sinanoğlu, XXII/213.

rinden üstün olabilir. Bu durum, imanın özü olan tasdik itibarıyla değil, sıfatları açısından dır. Artmaz ve eksilmez olduğuna işaret eden deliller, imanın aslıyla ilişkilidir.¹³

d) İnsan Tabiatı Açısından İmanda Bireysel Farklılıklar

İman, ortak unsurları bünyesinde barındırmakla birlikte, her bireye göre değişen tarafları bulunan öznel bir tecrübedir. Bu durumda bir kişinin imanı, başkasınıkiyle tam olarak aynı olmaz. Hatta aynı kişinin imanı her zaman ve koşulda da aynı kalitede değildir. İman, kişinin içinde bulunduğu şartlara, edindiği tecrübelerle göre değişiklik gösterebilir. Kalbin değişken yapısı göz önünde bulundurulacak olursa, insan zayıf bir tasdikten güçlü bir itminan derecesine kadar, farklı iman tecrübeleri yaşayabilir. İnsanların tasdiklerinin dereceleri birbirinden farklıdır: Bazılarının tasdiki, diğer bazılarına nispetle daha güçlü ve sabittir; şek ve şüphe açısından daha çok arınmıştır. Öyle kuvvetli tasdik vardır ki, birey onun emrine karşı gelemez; öyle tasdik vardır ki, akla tesir eder, kalp onun hükmüne razı olur. Öyle tasdikler de vardır ki, insanın bilincine ve eğilimlerine bütünüyle hakim olamaz, duygu ve eylemler bir yanda, akıl ve bilinç diğer yanda kalır.¹⁴ Bu bakımdan müminin imanı dümdüz giden bir çizgi gibi değil, inişli çıkışlı bir süreç gibi düşünülebilir. İnişler imanın azalması, çıkışlar da çoğalması olarak tasavvur edilebilir.¹⁵

İmanı, genel, ortalama, temel koşulları bünyesinde barındıran bir yapı olarak düşünebileceğimiz gibi, tek tek insanların sahip olduğu imanı, kalbi doyuma ulaştırması bakımından farklı derecelerde görebiliriz. Buna göre, kalbi doyuma ulaştıran iman, yüksek kalitede bir imandır. Çünkü, bir olgu olarak iman, gelişmeye, değişmeye, kalitesini artırmaya aday, ruhsal bir durumdur. Belli bir

¹³ Şerafeddin Gölcük, **İslâm Akaidi**, Esra Yayınları, İstanbul, 1994, s. 45; er-Râzî, s. 270; Akseki, s. 43, 47-48; Sinanoğlu, XXII/214.

¹⁴ İmanın derinleşmesi, düşünceden başlayan bir yolculuktur. İman, üç farklı düzeyde olabilir. Bunlar, bilgi, şahit olma ve içselleştirme düzeyleridir. Bilgi ve düşünce, imanın bilgi yoluyla bilinme düzeyini; kanaat ve inanç, şahit olma düzeyini; iman ve yüksek eminlik ise, içselleştirme düzeyini ifade eder. Yüksek eminlik durumu dış baskılarla yok edilemez; insanın benliğinin derinliklerine kök salar. (Muhammed Bozdağ, **Ruhsal Zeka**, Bilge Yayınları, İstanbul, 2000, s. 29-32)

¹⁵ Murat Sülün, **Kur'an-ı Kerim Açısından İman-Amel İlişkisi**, Ekin Yayınları, İstanbul, 2000, s. 376; Ebû Zehra, s. 168; Akseki, s. 52; Alper, s. 57.

kaliteyi yakalayan iman da kalbi doyuma ulaştırır. İmanın gelişmesi, değişmesi, kaliteleşmesi, onun “artan” bir olgu olduğunu gösterir.¹⁶

Psikolojik bir tecrübe olarak bilinir ki, Allah'ı sevmek, O'ndan korkmak, O'na yönelmek, sığınmak, bağlanmak, çeşitli ahlâkî erdemlere sahip olmak bakımından insanlar birbirinden farklıdır. Bilindiği gibi, insan aynı şeyi bazen az, bazen çok sevebilir ya da aynı şeyden bazen az, bazen çok korkabilir. Bu gerçeklikten hareketle imanın da “fazlalık” ve “noksanlık” sıfatlarını taşıyabileceği ileri sürülmüştür. Allah sevgisi, O'nun yüceliği karşısında duyulan saygı, rahmeti karşısında ümit besleme, O'na güvenme, O'ndan korkma gibi tecrübeler imanın duygusal boyutunu oluştururlar. Kur'an'da sözü edilen “imanda ziyadeliik” ifadelerini imanın duygusal yaşantı boyutundaki yoğunlaşma olarak anlamak mümkündür.¹⁷

Kalplerdeki tasdik ve bilgi, mücmel ve detaylı olması bakımından insandan insana farklılık gösterir. İlâhî mesajları ana hatlarıyla, ayrıntılarına girmeden tasdik eden kimse ile iman konusu olan esasları yakından ve ayrıntısıyla bilen kimsenin derecesi aynı olmaz. Tasdik, kişinin fazla inceleme ve araştırma yapması, güçlü delillere sahip olması oranında artar.¹⁸

İnsanlar arasında görme, işitme, konuşma, irade gibi psikolojik kabiliyetler konusunda bireysel farklılıklar vardır. Aynı şekilde bilgi ve tasdik nitelikleri konusunda da bireysel farklılıklar kendisini gösterir.¹⁹

İmanın özü olan tasdik, devamlılık, kesintisizlik, bilinç halinde bulunma, kalpteki canlılığını sürdürme konusunda da farklılık gösterir. Tasdik, gerekçesi var oldukça varlığını devam ettirebilen, sebepleri bulunduğu müddetçe mevcudiyetini sürdürebilen bir tecrübe ve fenomendir. Bir şeyin bilgisine sahip olan kişi, o şeyden gafil olduğu durumlarda, kendisiyle o şey arasına perde koymuş gibi olur. Bir şeyi bildiği halde ondan gafil olan kimse, bir şeyi hem bilen hem de şuur halinde bulunduran kimseyle eşit olmaz.²⁰

¹⁶ Bayraktar Bayraklı, *Kur'an'da Değişim Gelişim ve Kalite Kavramları*, M. Ü. İ. F. V. Yayınları, İstanbul, 1999, s. 127.

¹⁷ İlhami Güler, *İman Ahlâk İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003, s. 21; Güler, Sabit Din Dinamik Şeriat, s. 43; İbn Teymiyye, s. 157-159.

¹⁸ İbn Teymiyye, s. 159; Ebû Zehra, s. 168.

¹⁹ İbn Teymiyye, s. 160.

²⁰ İbn Teymiyye, s. 162.

İnsanla ilgili sıfatlar ve fiiller konusunda nasıl bireysel farklılıklar varsa, iman konusunda da aynı şekilde, belki de daha fazla farklılaşma söz konusudur. İnsanlar, Allah'ı sevme konusunda Hz. Muhammed'in Allah sevgisi ile kalbinde zerre kadar iman taşıyan en zayıf inançlı kişinin imanı / Allah sevgisi arasında farklı derecelere sahiptirler. İnsanların bildikleri ve onaylayıp kabul ettikleri konularla ilgili bilme ve onaylama dereceleri birbirinden farklıdır. Bu farklılık Allah'ı bilme ve onaylama konusunda da açıkça kendini gösterir.²¹

II. "Ziyâde" ve "Tesbât" Kelimelerinin Anlam Çerçevesi

Kur'an'da imanda artış olgusunu anlatmak için genellikle "ziyâde"²² kelimesinin türevleri kullanılır. Yine imanın niteliklerini belirtmek için kullanılan "tesbât"²³ kelimesi de Mâturîdî tarafından imanın artmasıyla ilgili olarak "ziyâde" kelimesiyle aynı manada değerlendirilmiştir. Şimdi bu iki kelimenin Arapça'da kullanıldığı anlam çerçevesini belirlemeye çalışacağız.

"Ziyâde", artmak, çoğalmak, bir şeye kendinden başka bir şeyin eklenmesidir. Noksanın zıddı demektir. Pahalılık olması durumunda, "tezeyyedesi'r" denir. Konuşulan sözde "tezeyyüd"den bahsedilirse, yalan söylendiği anlaşılır. "İzdedtü fadlan" faziletim arttı manasına gelir. Ziyadelik bazen bir konuda normal ölçünün dışına çıkılması, yeterli olandan daha fazlasının bulunması gibi, istenmeyen, gereksiz bir durum olabilir. Kişinin parmağının ya da hayvanın ayağının normalden fazla olması buna örnek gösterilebilir. Ziyadelik bazen de istenen, uygun bulunan bir durum olur.²⁴

Eğer devenin yürüyüşünde "tezeyyüd" ettiği ifade ediliyorsa, bundan gücünün üstünde yük yüklendiği manası anlaşılır. Aslandan "zû zevâid" diye bahsedilirken, onun pençesi, kükremesi, hamle yapma / atılma özelliği kastedilir. "ez-Zâd", "el-mezâd", yiyecek içecek şeyler demektir.²⁵

²¹ İbn Teymiyye, s. 162-166.

²² Tevbe, 9/124; Enfâl, 8/2; Âl-i İmrân, 3/173; Ahzâb, 33/22; Muhammed, 47/17; Kehf, 18/14; Meryem, 19/76; Müddessir, 74/31; Fetih, 48/4.

²³ İbrahim, 14/27; Nahl, 16/102.

²⁴ Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn İbn Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî, **el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz., s. 216; Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükrem İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1997, III/198-199; Ahmed İbn Yusuf es-Semîn el-Halebî, **Umdetü'l-Huffâz fi Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz**, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1993, II/176-177; Mecdüddîn Muhammed İbn Yakûb el-Fîrûzâbâdî, **Besâiru Zevi't-Temyîz**, el-Mektebetü'l-İlmî, Beyrut, tsz., III/150.

²⁵ İbn Manzûr, III/198-199.

Arapça'da "Sebet", bir şeyin devamı anlamına gelir. "es-Sebî", cesur binici, süvari, "es-sebt", akli başında olan kimse, yürüyüşünde ağır davranan at, "dâun sübât", hareket etmekten aciz olan kimse, "raculun sebtun", savaşta olduğu yerde duran, söz söylenmesi gereken ortamda susan, kalbi sabit / kararlı olan "el-müsbet", hastalıktan dolayı hareket edemeyen, yatağına gidemeyecek kadar ağırlaşan manasına gelir. "Sâbete", bir şeyi tam manasıyla bilmek, "esbete", bir şeyi tutmak, hapsedmek, yerinden ayrılmasını engellemektir. "İsbî", arz / yer, durup beklemiş su, "es-sebet", delil, kanıt demektir.²⁶

III. Mâtürîdî'nin İmanda Ziyâdelik İfade Eden Âyetleri Tefsiri

Mâtürîdî, iman, "kizb" in karşıtı olan kalben "tasdik" ile temellendirir; inkârı da kizb olarak tarif eder. Bilgiyi cehaletin karşıtı bir durum olarak değerlendirdikten sonra, bilginin sadece "tasdik" e götürücü bir unsur olduğunu belirtir. Mâtürîdî, "iman sadece tasdik" ya da "sadece marifettir", diyenlerin görüşünü eleştirip reddetmiştir. O, "İman bütün dinî görevlerin yerine getirilmesinin adıdır." iddiasının temelsiz olduğunu söylemiştir. Ona göre kalp imanın yatağıdır. Kök manası açısından iman tasdik demektir. Tasdik'in baskı ve zorlama altında tutulmayan mahiyeti, kalpte bulunan tarafıdır. İmanın gerçekleştiği yer kalptir.²⁷

Mâtürîdî, imanda artma eksilmenin söz konusu olmayacağı görüşünü savunan âlimler arasında sayılır. Mâtürîdî'ye göre ameller imanın bir parçası olmadığı için, amelleri işlemekle iman artmaz. Amelleri terk etmekle ya da günah işlemekle de iman eksilmez. Bütün müminler / Müslümanlar imanlarında eşittirler. Birinin imanı diğerinden daha üstün ya da aşağı derecede değildir. Farklılık sadece ameller açısından söz konusudur.²⁸

²⁶ Ebu'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, **Mucemu Mekâyîsu'l-Luga**, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1991, I/399; İbn Manzûr, II/19-20; Mecdüddîn Muhammed İbn Yakub el-Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsu'l-Muhîd**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1994, s. 190-191.

²⁷ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi**, Çev. Bekir Topaloğlu, İSAM Yayınları, Ankara, 2005, s. 487-496; J. Meric Pessagno, "Akıl ve Dini Tasdik: Ebu Mansur el-Mâtürîdî'nin Görüşü" **Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi**, sayı: 8, 1994, s. 448-451; A. Hamdi Akseki, **İslâm Dini**, Nur Yayınları, Ankara, tsz., s. 53; İlhami Güler, "İman ve İnkâr'ın Ahlâkî ve Bilişsel (Kognitif) Temelleri", **İslâmiyat**, sayı: 1, 1998, s. 10; Ahmet Vehbi Ecer, **Büyük Türk Alimi Mâtürîdî**, Yesevî Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 91-97.

²⁸ Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî", **İmam Mâtürîdî ve Maturidilik**, Haz. Sönmez Kutlu, Kitâbiyat, Ankara, 2006, s. 37; İsmet Demir, **Hanefî Mezhebi'nin İtikadda İmamı Mâtürîdî**, Seçil Ofset, İstanbul, 2008, s. 247; Ecer, s. 91-97.

Mâtürîdî, hakiki imanın, insanın sadece belirli bir yerinde kalmayıp bütün bedenine nüfûz ettiğini savunur. Ona göre iman, parçalanır veya bölünür bir olgu değildir. İnsan, bedeninden bir parçasını yitirdiğinde, imanından da bir parçayı kaybetmiş olmaz; vücudun bütününe yayılmış olan iman, esas durağı olan kalbe dönüş yapar. İmanın artması söz konusu değildir. İyi işler, sâlih amel-ler imanın esasından olmadıkları için, imanın esasına tesirleri olmaz. Çünkü imanın esası kalbî tasdiktir. İnsan küfrü terk edip imana girerse iman teceddüt etmiş / yenilenmiş olur. İmanın ziyadeleşmesi de tıpkı buna benzer. İnsan öldüğü zaman iman, insanın imana ehliyet kazandığı mana ile beraber kalır. İnsanın amelleri ise, ya Allah'ın sevabına layık olur ya da azabına maruz kalır.²⁹

Bu genel görüşünün yanında, Mâtürîdî, imanda ziyâdelik belirten Kur'an âyetlerinin tefsirinde imanın artışını ortaya koyan yorumlar yapar. Şimdi bu yorumların hangi doğrultuda olduğunu değerlendirmeye çalışacağız.

Kur'an'da bazı âyetler, müminlerin "imanında ziyadeliği"ni bazı âyetler de hidâyetinde ziyâdeliğini anlatır. Bazı âyetlerde de imanın müminlerin kalplerindeki "tesbît"inden söz edilir. Biz de araştırmamızda konumuzla ilgili alt başlıkları oluştururken Kur'an'ın kullandığı ifade biçimlerini esas alacağız. "İmanın ziyâdeliğini ifade eden âyetler", "hidâyetin ziyâdeleşmesi", "müminlerin "tesbît"i" şeklinde ara başlıklar kullanacağız.

a) İmanın Ziyâdeliğini / Artmasını İfade Eden Âyetler

Yüce Allah bazı âyetlerde "iman" ve "ziyâde" kelimelerini yan yana getirerek imanda artma olgusunu açıklamıştır. Allah, Hz. Peygamber döneminden sunduğu bir kesitte, münâfıkların söylentiler çıkararak Müslümanlar arasında korku salmayı amaçladıklarını, ama bu tür haberlerin müminlerde imanın artışı yönünde etkiler bıraktığını anlatır:

"Onlar ki, halk kendilerine: Düşmanlarımız olan insanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun!" deyince, bu söz, onların imanını artırdı. "Allah bize yeter, O, ne güzel vekildir." dediler."³⁰

²⁹ Kemal Işık, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Fütüvvet Yayınları, Ankara, 1980, s. 54.

³⁰Âl-i İmrân, 3/173.

Münâfıklar, yapılan savaşta Mekkeli müşrikler yenilgiye uğrayıp çekildikten sonra Hz. Peygamber'in ashâbına, onların tekrar geri dönmekte olduklarını söyleyerek korku salmaya çalışmışlardır. Böylece Müslümanların onları takip etmelerini engellemek istemişlerdir. Bu tür bozgunculuklar çıkarmak münâfıkların alışkanlıklarındandı. Söylentiyi çıkaran kişinin adının Nuaym İbn Mes'ud olduğu belirtilmiştir.³¹

Olay münâfıkların ya da söylenti çıkaranların dediği gibi değil de, Hz. Peygamberin açıkladığı ve vaat ettiği şekilde cereyan edince müminlerin imanlarını yani **tasdikleri artmıştır**. Münâfıklar düşmanların toplandığı söylentisini yayarken, Hz. Peygamber dağıldıklarını haber vermiştir. Bunun üzerine müminler peygamberin emri doğrultusunda hareket etmişler, onun vadine inanmışlar, düşmanların yalan haberlerinden uzak durmuşlardır. Münâfıkların söylentilerine aldanmamışlar, onların yönlendirmesiyle hareket etmemişler, zayıflık göstermemişlerdir. Olayın Hz. Peygamber'in haber verdiği gibi cereyan etmesi üzerine, peygamberlik delillerinden birisine tanıklık etmişler ve bu durum imanlarını artırmıştır. Yüce Allah, imanlarının artırması için kalplerine sekînet indirmiştir.³²

Mâtürîdî, âyetle ve âyetin indiği koşullarla ilişkili olarak imanın artmasıyla ilgili iki görüş nakleder, ardından bu iki görüşü içeren üçüncü bir yorum daha nakleder:

1. Müminlerin cesaret, güç ve salâbetleri daha önce savaş sırasında göstermiş olduklarına oranla daha çok artmıştır.

2. Burada sözü edilen artış, imanlarındaki kuvvetin, salâbetin ve **tasdik artışını** da olabilir.

3. Düşmanlarına karşı gösterdikleri cesaret, Rab'lerine ve peygamberin davetine olan kesin inanışları sebebiyle imanları **tasdik** ve yakîn **açısından artmıştır**.³³

Âyette söz konusu edilen iman artışı, özel koşullar altında yaşanan, diğer durumlardan bir ölçüde farklı olan bir tecrübe olarak gözükmüyor. Müminlerin

³¹ Ebû Mansûr Muhammed İbn Muhammed İbn Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2004, I/332.

³² el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, I/332-333.

³³ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, I/332.

imanlarının arttığı söylenen savaş ya da güvenlik korkusunun yaşandığı koşullar, iman hayatının başka zamanlara göre daha yoğun yaşandığı koşullar olarak anlaşılıyor. Âyette tasviri yapılan iman artışı, Allah'a diğer zamanlardan daha çok bağlanma, güvenme ve düşman karşısında korku duymama şeklinde kendini gösteriyor.

Mâtürîdî, bu âyetin tefsirinde imanda artmanın ne manaya geldiği konusunda genel bilgiler verir. Buna göre imanda artış şu şekillerde anlaşılabilir:

İmandaki artış, iman bilincinin “teceddüd”ü yani yenilenmesi ve sürekli / kesintisiz bir hale getirilmesi; kişinin daima iman üzere bulunması ve bunun için çaba harcamasıdır. Bir yandan iman üzere bulunma halini her an yenileyerek korurken, diğer yandan inkâra sevk edecek şeylerden daima uzak durmaktır.³⁴

İmanın gereğine duyulan delillerin varlığı sebebiyle, iman üzere olma da sebat göstermek ve devamlı olmaktır. Bu durum imanda artma olarak nitelendirilir.³⁵ Âyete konu olan olayla ilgili olarak münâfıklar tarafından ortaya atılan söylentilerin değil de, Hz. Peygamber'in konuyla ilgili olarak vermiş olduğu bilgilerin gerçek çıkması, onun peygamberliğinin kanıtlarından biri olarak algılanmıştır. Peygamberlik kanıtlarından birisini açıkça tecrübe etmek müminlerin inanç dünyalarında bir hareketlilik meydana getirmiştir. Bu ruhsal durum, “imanda artma” ifadesiyle dile getirilmiştir.

İmanda artma, basiret ve iman konusu olduğu için rağbet edilen şeylere yönelme, onların gereklerini yerine getirme açısından mümkün olur. Bu şekilde imanın kuvvetinde, nurunda, zînetinde, kemâlinde artış söz konusu olur.³⁶ İmanda artmanın belirtileri, iman konusu olan şeylere kalbî açıdan yönelme, odaklanma, duygusal olarak onlar üzerinde yoğunlaşma şeklinde kendini gösterebilir. Yine imanın gereği olan tutum ve davranışları yerine getirmeye duyulan istek ve bu uğurda gösterilen çabalar da imanda artmanın belirtileridir. İmanın birey üzerinde bu şekilde etkili olmasını Mâtürîdî, iman açısından olgunlaşma, imanda güçlenme olarak izah etmektedir.

³⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, I/333; Ahmet Ak, **Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdilik**, Bayrak Matbaası, İstanbul, 2008, s. 75.

³⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, I/333.

³⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, I/333.

Kişinin imanın hakkını muhafaza etmek, delillerine sarılmak, şartlarını yerine getirmek suretiyle edindiği ruhsal durum imanın artışı şeklinde gerçekleşebilir. Bir benzetme yapılacak olursa, bu durum, şartlarına riâyet edilerek kılınan bir namazın bin namaz kıymetinde olması gibidir.³⁷

Mâtürîdî, imanda artmanın imanın gereklerini yerine getirmekle mümkün olduğunu söyler. İmanın artışının, imanın şartlarını yerine getirmek suretiyle gerçekleşebileceğini belirtir. O, bu yaklaşımıyla, amelin imana etki ettiğine ve bu etkiye bağlı olarak imanda artışın gerçekleştiğine işaret etmiş olur.

Yüce Allah bir âyette, savaş koşullarında, peygamberin zafer vadinin gerçekleştiğini gören ve yaşayan müminlerin tecrübe ettikleri ruh halini imanda ve teslimiyette ziyadelik olarak dile getirir. Mâtürîdî'ye göre burada bahsedilen iman artışı, var olan "tasdik" ve "yakîn"deki artış olarak açıklanmıştır. Mâtürîdî, bu durumu "tasdik üzerine tasdik, yakîn üzerine yakîn" ifadeleriyle anlatmıştır. Var olan imanın sıfatında olumlu yönde bir gelişme ve değişiminin olduğuna işaret etmiştir:

*"Müminler düşman ordularını gördükleri zaman korkmadılar: "Bu Allah'ın ve resûlünün, bize vâdettiği zaferdir. Allah ve Resûlü doğru söylemiştir." dediler. Bu, onların imanlarını ve teslimiyetlerini artırdı."*³⁸

Hz. Peygamber Hendek savaşının başında, düşman yığınlarının başına neler geleceğini, Müslümanların nelerle karşılaşacaklarını ilâhî bilgi sayesinde haber vermiştir. Haber verilenlerin aynen çıktığını gören müminlerin peygamberin verdiği haber ve sözlere olan imanları, **tasdikleri artmıştır**. Çünkü tecrübe ettikleri olaylar, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin delili mahiyetindedir. Müminler, "Bu Allah'ın ve resûlünün, bize vaat ettiği, gerçekleşmeden ve biz görmeden önce vahiy yoluyla haber verdiği zaferdir. Allah ve Resûlü doğru söylemiştir." demişlerdir.³⁹

Mâtürîdî'ye göre, imandaki ziyadelik, daha önce var olan **tasdik üzerine tasdik**, yakîn üzerine yakîn olarak anlaşılabilir.⁴⁰ İmandaki ziyadeliliğin bu

³⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, I/333.

³⁸ Ahzâb, 33/22.

³⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, IV/108.

⁴⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, IV/108.

manaya geldiği “ziyâde” kelimesinin Arapça’da kullanıldığı anlamlardan hareketle de anlaşılmaktadır. Bu kelimenin Arapça’da kullanıldığı bir şeye kendinden başka şeyin eklenmesi, bir şeyin fiyatının normal zamanlardakinden daha fazla olması, devenin doğal olarak taşıyabileceği miktarın üzerinde yük yüklenmesi gibi manalar, imanda söz konusu olabilecek ziyâdeliğin fazladan bir artış olabileceğine işaret eder.

Yüce Allah, bazen müminlerin kalplerine sekîne / huzur adını verdiği bir ruh halini yerleştirdiğini, bu ruh haliyle birlikte, onların imanlarına iman kattığını açıklar. Var olan imanlarının yanında onlara ayrıca ziyâde / fazla bir iman verildiğini ifade eder:

“O, imanlarına iman katsınlar diye müminlerin kalplerine huzur indirdi. Gökerin ve yerin askerleri Allah’ındır. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁴¹

Mâtürîdî, “li yezdâdû îmânen mea îmânihim” olgusunu, “teceddüd” ve “ibtidâ” meselesi olarak izah eder. İcmâlî imanın “bi’t-tefsîr” artması olarak açıklar.⁴² Bu hususlara yani “teceddüd” ve “ibtidâ” kavramlarına Mâtürîdî’nin getirdiği izahlara aşağıda açıklık getireceğiz.

Yüce Allah bir âyette, imanın artışını, okunan ilâhî âyetlerin dinlenmesiyle ilişkilendirir. İlâhî âyetlerin, okunduğu, bilinçte ve kalpte fiili olarak tecrübe edildiği anları, imanın arttığı anlar olarak nitelendirir:

“Müminler o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir, kendilerine Allah’ın âyetleri okunduğu zaman o âyetler onların imanlarını artırır ve onlar Rab’lerine tevekkül ederler.”⁴³

“Müminler”, kalp amellerinden olan Allah korkusu, haşyet, kuşku taşımayan ve kararlı inanış konusunda tam bir sadakat sergileyen kimselerdir. Onlar, imanlarında şüpheye yer veren münâfıklardan bu yönüyle ayrılırlar. “Müminler”, imanın gereklerini gerçekten yerine getirerek, bu konuda sâdik olduklarını ortaya koyarlar.⁴⁴

⁴¹ Fetih, 48/4.

⁴² el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, IV/519.

⁴³ Enfâl, 8/2.

⁴⁴ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, II/331.

Yüce Allah'ın nitelediği müminlerin özelliklerinden birisi, hakiki imanın göstergelerinden olan kalp titremesi / ürpermesidir. Bir diğer özellik ise, Allah'ın âyetleri, kanıt ve delilleri okunduğunda, imanlarındaki sebatın / kararlılığın ve gücün artmasıdır.⁴⁵ Mâtürîdî'nin değindiği bu yorumda, imanda artma koşula bağlanmıştır. İlâhî âyet ve kanıtların tecrübesiyle ilişkilendirilmiştir. Yaşanan tecrübe, mevcut olan imanın sıfatını kararlılık ve güç yönünden olumlu bir şekilde etkilemiştir.

Burada sözü edilen, imandaki artış, bir tür **“teceddüt”** yani yenilenme, her an, her saat imanın gerçekleşmeyi, var olmayı sürdürmesi olabilir. Her an yeniden var olan ve gerçekleşen iman, daha öncekilerin üzerine bir ziyade yani artış sayılabilir.⁴⁶ “Teceddüt” yorumunda imanın artması, biraz farklı anlaşılmaktadır. Bu yoruma göre ziyâdelikten / artıştan kasıt, bir tür eklenmedir. Belli bir zaman diliminde yaşanan iman hayatına, o zaman dilimini takip eden vakitte de iman yaşantısının eklenmesidir. Burada sözü edilen artma, mevcut imanda oluşan güçlenme, katlanma şeklinde değil, zaman açısından devamlılık arz etme şeklinde anlaşılmıştır.

Mâtürîdî, burada imanın artışıyla ilgili olarak Ebû Hanîfe'nin görüşünü aktarır: İmandaki artış, icmâlen yani topluca inanılan şeylere ayrıntılı bir şekilde iman etmektir. İlke olarak peygambere iman edenin imanı vardır; ama bir peygambere Allah'ın elçisi ve nebisi olarak inanmak imanı artırır. İlke olarak imanı kabul ederiz, ama bütün kitaplara ve onlardaki emirlere iman edişimizde imanımız artar. İman esaslarına topluca iman eden kişi Kur'an'daki bir âyeti, örneğin, “lehû'l-halku ve'l-emr”i (7/54) okusa, Allah'ın kudret ve azametini daha iyi anlar ve imanı “bi't-tefsîr” yani ayrıntıya bağlı olarak artar.⁴⁷ İman konusu olan kanıtlar ve değerler ne kadar ayrıntılı bir şekilde, algılanır ve mümin tarafından içselleştirilirse, iman da o oranda artış gösterir. Bu yorum, âyette “imanın artışının, ilâhî âyetleri dinlemeyle” ilişkilendirilmesi ilkesiyle uyum içerisindedir. İlâhî olanı bilinç halinde tutmak, bununla da yetinmeyip, bu alanda geniş ve ayrıntılı bilgi sahibi olmak imanı olumlu yönde etkiler. İman konularının bilgisindeki her

⁴⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, II/331.

⁴⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, II/332.

⁴⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, II/332; Ak, s. 75.

artış, imanda artış şeklinde kendini gösterir. Fakat bu durum salt bir bilgi artışı değildir, bilginin oluşturduğu etkinin kalpte meydana getirdiği ziyadeliğidir.

Mâtürîdî, Yüce Allah'ın, imanda ziyadeliği ilâhî âyetlerin müminlere inmesiyle ilişkilendirdiği âyeti, mücmel olarak gerçekleşen imanın, ayrıntılı bir şekilde gelen emirlere bağlı olarak artması şeklinde açıklar. Buna göre, iman edilen konuların mümin açısından zenginleşmesi, imanda ziyadeleşmeyi de beraberinde getirir:

*“Ne zaman bir sûre indirilse onlardan kimi: “Bu hanginizin imanını artırdı?” der. (O adam bilsin ki Kur’an), inananların imanını artırır, onlar bunun inişiyle sevinirler.”*⁴⁸

Münâfıklar, müminlerin bulunmadığı bir ortamda birbirleriyle baş başa kaldıklarında, alay etmek, hafife almak maksadıyla “Kur’an hanginizin imanını artırdı?” derler. Müminler ise, ilâhî delilleri düşünme ve içselleştirme konusunda çaba harcarlar. Deliller ve kanıtlar arttıkça, imanları ve **tasdikleri** de öncekine oranla **artış gösterir**. Daha önce sahip oldukları imandaki kararlılıkları ve devamlılıkları ziyâdeleşir.⁴⁹

Kur’an’dan müminlere yeni emirler ve mesajlar geldikçe, imandaki kararlılıkları ve **tasdikleri artış gösterir**. Daha önce mücmel olarak gerçekleşen imanları, zaman içinde ayrıntılı şekilde gelen emirlere bağlı olarak artar.⁵⁰

İmanda ziyadeliğin anlatıldığı bir âyette “yakîn”e rağbet ve istek duyulmasından söz edilmesi, Mâtürîdî’yi bu iki olgu arasındaki bağı düşünmeye sevketmiştir. Ona göre, imanın ziyâdeleşmesinde “yakîn”i yani imanda kesinliği isteme durumu söz konusudur. İman’ın artmasının, yakîn’in artması şeklinde izah edilmesi de bu âyet tarafından desteklenmektedir:

“Biz cehennemden bekçilerini hep melekler yaptık. Onların sayısını da inkâr edenler için bir imtihan kıldık ki, kendilerine Kitap verilmiş olanlar iyice inansın, inananların da imanını artsın. Kitap verilmiş olanlar imanlarında şüpheye düşmesinler. Kalplerinde hastalık bulunanlar ve kâfirler de: “Allah bu misalle ne demek istedi?” desinler.

⁴⁸ Tevbe, 9/124.

⁴⁹ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, II/457.

⁵⁰ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, II/458; Adil Bebek, **Matürîdî’de Günah Problemi**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 84.

Böylece Allah dilediğini şaşırır, dilediğini doğru yola iletir. Bu (Sekâr veya cehennem muhafızlarının sayısı ya da sûre) insanlara bir uyarıdır."⁵¹

Âyette geçen "istikân" ve "ziyâde" aynı manaya gelir. Çünkü yakîni istemede imanda ziyâdelik; imanın ziyadeleşmesinde de istikân yani yakîni isteme söz konusudur.⁵²

Mâtürîdî, âyetteki "ve yezdâdellezîne âmenû îmânen" ifadesini açıklarken, Ebû Hanîfe'den aktardığı "icmâlî tasdik in tefsîrî tasdik ile artması" görüşü ile "imanın teceddüdü" yaklaşımını tekrar eder. Bu görüşlerden hareketle de "imanda ziyâdeliğin", imanda sebat, iman üzere devamlılık, kararlılık ve istikrar olarak yorumlanabileceğini belirtir.⁵³

b) Hidâyetin Ziyâdeleşmesi / Artması

Yüce Allah, imanda ziyâdeleşmeye değindiği bazı âyetlerde "hidâyet" ve "ziyâde" kelimelerini yan yana getirir. Bazı âyetlerde ziyadeleşen şeyin "iman" olduğunu ifade ettiği gibi, bazı âyetlerde de "hidâyet" in ziyadeleştiğini belirtir. Mâtürîdî, hidâyetteki ziyâdeliğin imandaki ziyadelik anlamına geldiğini söyler:

"Biz sana onların haberlerini gerçek olarak anlatıyoruz: Onlar Rablerine inanmış gençlerdi. Biz de onların hidâyetlerini artırmıştık."⁵⁴

Âyette geçen "ziyâde" ve "rabt" kelimeleri aynı manaya gelir. "Rabt", "tesebbüt" yani karar kılmayı, bir şeyde gösterilen sebatı anlatır. "Ziyâdetü'l-hüdâ" yani hidâyetin artışı, hidâyetin kalpte karar kılmayı, sebat göstermesi demektir. Mâtürîdî, buradaki "zidnâhum hudâ" (onların hidâyetlerini artırdık) , ifadesinin "zâdethum îmânen" (onların imanlarını artırdı) (8/2; 9/124) ifadesiyle aynı manaya geldiğini söylemektedir.⁵⁵

Mâtürîdî, hidâyetteki artışı "teceddüd" yeniden ortaya koyma olgusuyla izah eder. Bu izaha göre, kişi küfrü inkâr ettiği, yadsıdığı müddetçe, aynı za-

⁵¹ Müddessir, 74/31.

⁵² el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V/320.

⁵³ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, V/320.

⁵⁴ Kehf, 18/13.

⁵⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, III/213.

manda her an iman bilincini de yenilemiş, imanını her an yeniden ortaya koymuş olmaktadır.⁵⁶

Mâtürîdî, âyette geçen “rabt” kelimesini ziyâdeleşme olgusuyla ilişkilendirir. “Rabt” kelimesinden hareketle, ziyâdeleşmenin imanda kararlılığı, sebat göstermeyi ifade ettiğini söyler. Âyette hidayetleri artırılan gençler, imanlarında öyle bir kararlılık ve bu yolda öylesine bir dayanıklılık göstermişlerdir ki, bu durum Kur’an’da kalplerinin “rabt” edilmesiyle açıklanmıştır. Hiçbir dış etki, gençlerin içlerindeki imanı sarsmaya muvaffak olamamıştır. Gençlerin imanı, dış etkiler dolayısıyla zayıflamamış, aksine daha da güçlenerek, bilenerek, kökleşerek, sağlamlaşarak varlığını sürdürmüştür.

Mâtürîdî’ye göre hidâyetteki artma, bireyde imana esas teşkil eden hidâyet üzerine ayrıca gerçekleşen bir artıştır. Hidâyetteki artışın belirtisi, iman konusu olan şeylere duyulan rağbetin, isteğin, yönelişin kararlı ve sürekli bir hal almasıdır. İnsanın hidâyet konusu olan şeylere yönelmesi karşılıksız kalmaz. Allah, kişinin bu yönelişinde artış meydana getirir. Bir başka deyişle hidâyet, daha ziyâde hidâyeti doğurur:

“Allah, yola gelenlerin hidayetini artırır. Sürekli kalan yararlı işler, Rabb’inin yanında hem mükâfat bakımından hem de varılacak yer bakımından daha iyidir.”⁵⁷

Kişi hidâyet sahibi olduğu halde, onun hidâyete konu olan şeylere duyduğu istek, rağbet, ilgi, yöneliş hususunda kararlılığı artar.⁵⁸

Allah, hidâyet sahibi bir kimseyi, iyilik ve itaati sayesinde Kendi vahdâniyetini bilmeye muvaffak kılar.⁵⁹

İlâhî mesajlar ve onların içerdiği ilkeler, müminler için birer hidâyet vesilesi oldukları gibi, aynı zamanda, var olan hidâyetlerinin daha da artırılması için birer aracıdır:

“Hidayet bulanlara gelince, Allah onların hidâyetlerini artırmış ve onlara korunmalarını (kendilerini kötü sonuçtan koruyacakları vasıtaları) vermiştir.”⁶⁰

⁵⁶ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, III/213.

⁵⁷ Meryem, 19/76.

⁵⁸ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, III/276.

⁵⁹ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli’s-Sünne*, III/276.

⁶⁰ Muhammed, 47/17.

İnsanlar Hz. Peygamberin getirdiği mesajları dinleme konusunda üç guruba ayrılırlar. Münâfıklar, kalben karşı çıktıkları halde, sanki onun söylediklerini kabul ediyorlarmış gibi dinlerler. İnkârcular, “Muhammed yalan söylüyor, kendiliğinden uyduruyor” demek için dinlerler. Müminler ise, doğru yolu izlemek, hidâyetin daha fazlasını elde etmeyi istemek için dinlerler.⁶¹

c) Müminlerin “Tebât”i**

Maturîdî, imanda ziyâdeliği ifade eden âyetleri yorumlarken, “imanın tebtî” ifadelerine yer vererek, “imanın tebtî”ni açıklayan âyetleri yorumlarken de imanda ziyâdeliği anlatan âyetlere işarette bulunarak tefsir yapmıştır.

“Tebât” kelimesinin alındığı “sebet” kökünde / mastarında devamlılık, sabitlik, kararlılık, bir şeyi bir yerde tutma, hapsetme, değişik sebeplerle bir mekana bağlı kalma, oradan ayrılamama manaları vardır. Bu manalarla, imanın kalpte devamlı olarak bulunması, imanın ayrılmamacasına kalbi mekân edinmesi arasında açık bir ilişki olduğu görülür. Nitekim Mâturîdî, “imanın tebtî”ni, zamanın geçmesine bağlı olarak iman bilincinin tekrar tekrar ortaya konulması ve böylece devamlılığının, insandaki mevcudiyetinin sağlanması olarak tefsir etmiştir:

“Allah, inananları, dünya hayatında da, âhirette de sağlam sözle tebtî eder. Allah zalimleri de saptırır. Allah dilediğini yapar.”⁶²

Yüce Allah, imanı Fetih sûresinde “ziyâde” (48/4) ile nitelendirdiği gibi, burada da “tebtî” ile vasıflandırmıştır. Yaşanan, tecrübe edilen fiiller, zamanın geçmesiyle eksilir, yok olur gider. Zamanın aktığı süre içerisinde iman bilincinin tekrar tekrar yeniden ortaya konulmasına ihtiyaç duyulur. İmanda ziyâdeleşme işte bu ihtiyacı karşılar. “Ziyâde” de “tebtî” de aynı manaya gelir.⁶³ Kanaatimizce Mâturîdî, kısaca “teceddüd” diyebileceğimiz yorumu, daha çok, “imanın tebtî”ni ifade eden âyetlere dayandırıyor.

“Sebet”, kelimesinin türevlerinde, cesâret, kalbin kararlılığı, bir şeyin tam olarak bilinmesi gibi, duygu ve düşünce yoğunluğunu içeren manalar var-

⁶¹ el-Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, IV/506.

** Bu alt başlığı âyette geçen “Allah, inananları tebtî eder.” ifadesinden aynen almayı uygun gördük.

⁶² İbrahim, 14/27.

⁶³ el-Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, III/23.

dır. Mâturîdî de, imânın tesbîtinin anlatan âyeti, imanın itmi'nani, sağlamlaşması gibi yoğun kalp eylemlerinin eşlik ettiği ruhsal bir durum olarak yorumlamıştır:

“De ki: “İnananları sağlamlaştırmak ve Müslümanlara yol gösterici ve müjde olmak üzere onu, Rûhu'l-Kudüs (Cebrâil) Rabb'inden hak gereğince indirdi.”⁶⁴

Tevbe sûresinde geçen, “inanınların imanını artırır” (9/125) ifadesi, bu âyetteki “inanınları sağlamlaştırmak” ifadesinin tefsiri mahiyetindedir. Mâturîdî'ye göre, Tevbe sûresinde zikredilen “imandaki ziyadeliğin” ne manaya geldiği hususu, bu âye'e (16/102) “tesbît” yani iman kalpte sağlamlaştırmak, itmi'nan ve benzeri ruhsal durumlar olarak açıklanmaktadır.⁶⁵

Sonuç

Mâturîdî, amelin imanın aslından bir parça olmadığını kabul eden, imanın “tasdik” manasına geldiğine kanaat getiren düşüce sistemine mensup âlimler arasında yer alır. Onlara göre kalp ile tasdik değişmeden kalır; iman hakikati itibarıyla, tasdik edilmesi gereken hususlar açısından artmaz, eksilmez. Bu anlayışı benimseyen âlimler, öte yandan imanın artıp eksilebileceğini ifade etmek durumunda kalmışlardır. Bu durumu ise, iman tasdik yönüyle, özü itibarıyla değil, sıfatları açısından, olgunluk ve kuvvet yönüyle artıp eksilebilir şekilde açıklamışlardır. Mâturîdî'nin yaklaşımının da bu doğrultuda geliştiğini görüyoruz. İmanda ziyâdeliği konu alan âyetlerin tefsirinde Mâturîdî, iman arttığını açıkça söylemektedir. Zaten âyetlerde açıkça / zahiren iman artmasından bahsedilmektedir. Mâturîdî de tefsirinde bu âyetleri açıklarken iman artışıyla ne kastedildiğine dair görüşlerini açıklamaya çalışmıştır.

Mâturîdî, âyetlerden hareketle, imanda ziyâdeleşmeye yol açan durum ve koşulları şu şekilde izah eder. Peygamberin haber verdiği bilgilerin doğru çıktığını görüp tecrübe etmek, iman konusu olan şeylere yönelmek, rağbet etmek, iman delillerine sarılmak, şartlarını yerine getirmek, Allah'ın âyetlerini, kanıt ve delillerini dinlemek, dinin mesajlarını ayrıntılı bir şekilde belleyip içselleştirmek, imanda yakîn'e ulaşmayı istemek gibi durum ve koşullara bağlı olarak iman artış gösterir.

⁶⁴ Nahl, 16/102.

⁶⁵ el-Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, III/121.

Mâtürîdî, imandaki artışı, yakîn açısından, kuvvet, güç, sebat, sağlamlık, kararlılık, istikrar, itmi'nan, olgunluk –nur, zînet- bakımından artış şeklinde izah etmiştir. Bu tür artışlarda sahip olunan hidâyetin üzerine daha fazlasını isteme, aynı zamanda daha önceki duruma oranla ziyâdeleşme şeklinde bir durum ortaya çıkar. İman hem bir düz hat şeklinde varlığını devam ettirirken, yükselme ve alçalmalara da konu olabilir. Artmayı hem dikey olarak gösterebileceğimiz gibi hem de yatay olarak da gösterebiliriz. Yatay olarak gösterebileceğimiz durumun Mâtürîdî'deki izahı “teceddüd” olgusudur yani iman bilincinin yenilenmesi ve kişinin her an iman üzere bulunmasıdır. Bu izaha göre, iman ister yükselsin isterse yükselmesin, zaman bakımından yatay düzlemde kesintisiz olarak yaşıyorsa, bu durum da bir tür artış olarak anlaşılmıştır.

Maturîdî'nin, “tasdikin hakikatinde artış olmaz” düşüncesini savunan ekol içerisinde yer aldığını biliyoruz. Bununla birlikte Mâtürîdî tefsirinin birçok yerinde, imanda artışı “**tasdikte artış**”⁶⁶ olarak ifade etmiştir. Mâtürîdî'nin, tefsirinde kullandığı “tasdikte artış” ifadesini, tasdikin hakikatindeki bir artış olarak kullanmamış olabileceğini düşünüyoruz. Maturîdî, burada “tasdik” ile imanun özü olan tasdiki kastetmemiş olmalıdır. Çünkü o, tadikin aslında / özünde artma ve eksilme olmayacağını savunan kelâm ekolü içerisinde yer alır. Maturîdî, tefsirinde “tasdikte artış” ifadesini kullandığı yorumlarda, artmanın “tasdik”in sıfatlarıyla ilgili olduğunu kastetmiştir. “**Tasdikte artış**”ifadesini kullandığı yerlerde öz ve asıl itibariyle tasdikin mevcudiyetini kestetmemiştir. Mâtürîdî'nin “tasdikte artış olur” dediği cümleler şunlardır: “Deliller ve kanıtlar arttıkça, imanları ve **tasdikleri** de öncekine oranla **artış gösterir**. Daha önce sahip oldukları imandaki kararlılıkları ve devamlılıkları ziyâdeleşir.” “Kur'an'dan müminlere yeni emirler ve mesajlar geldikçe, imandaki kararlılıkları ve **tasdikleri artış gösterir**.” “Haber verilenlerin aynen çıktığını gören müminlerin peygamberin verdiği haber ve sözlere olan imanları, **tasdikleri artmıştır**.” “İmandaki ziyadeli, daha önce var olan **tasdik üzerine tasdik**, yakîn üzerine yakîn olarak anlaşılabilir.” Mâtürîdî'nin bu cümlelerde zirettiği “tasdikin artışı” ifadelerini, yakinin artışı, Hz. Peygamberin Allah'tan getirdiği mesajlara olan inancın, güvenin pekişmesi, sağlamlaşması, imandaki kuvvetin, sarsılmazlığın ziyadeleşmesi anlamında kul-

⁶⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, I/332-332; IV/108; II/457, 458.

lanmış olduğunu düşünüyoruz. Cümlelerin siyak sibak ilişkisi bizi bu yoruma götürmektedir. Mâtürîdî'nin bu yorumlarında "tasdik artış" ifadesini kelâmî ıstılah olarak yani imanın, tasdik özündeki, aslındaki artış manasında kullanmadığı sonucunu çıkarabiliriz.

Ameli imanın bir parçası kabul eden, onları iman kapsamına sokan kelâm ekolleri, imanın kemmiyet ve keyfiyet yönünden, amel açısından, amellerin artmasına bağlı olarak artacağını savunmuşlardır. İmanı amelden bir cüz saymayan kelâm ekolü içerisinde yer almayan Mâtürîdî de imanda artmayı kabul eder. Fakat Mâtürîdî, imam ile ameli birbirinden ayırır, imamda artma meselesini, bu iki unsurdan, sadece kalbî iman yani tasdik üzerinde değerlendirir. Tasdik yani kalbî imanın da özü / aslı itibarıyla artmayacağını kabul eder.